

BOLDOG-BERNÁD ISTVÁN

Csokonai Vitéz Mihály összes művei: Elektronikus kritikai kiadás

A számítógépek elterjedése a 20. század második felében a humántudományokra is alapvető hatást gyakorolt, köztük a textológiára. Az utóbbi évtizedekben a hagyományos, azaz papíron, könyvként megjelent kritikai kiadások mellett feltűntek az elektronikus, hálózatos kiadások is, amelyek megszüntették a korábbi médiumra jellemző terjedelmi korlátokat és linearitást. Magyarországon először Horváth Iván és Tóth Tünde publikált elektronikus kritikai kiadást Balassi Bálint verseiből, 1998-ban. A kiadvány előszava szerint nemcsak hazánk, de „valószínűleg” a világ első hálózatos kritikai kiadása volt ez, amelynek az alapját egy 1993-as, szintén világszerte ismert Balassi-forráskiadás képezte.¹ A Balassi-kritikait számos más életmű hálózatos kiadása követte azóta, s ez az úttörő kiadás is átesett egy komoly fejlesztésen, ugyanis 2004-ben (a hazai tudományos közegben elsőként)² átültették a TEI XML jelölőnyelvre. Ennek célja a tudományos adat hosszú távú megőrzése, fontos előnyei közé tartozik, hogy szoftverfüggetlen, eleve a tudományos közösség számára készült, illetve a szöveg jelentésére fókuszál, nem pedig a megjelenésére.³ Nem véletlen, hogy mára alapvetően ez az alapja az elektronikus kiadásoknak, éppúgy a nemzetközi, mint a magyar tudományos térben; ezen alapul az új, Csokonai-életművet feldolgozó hálózatos kritikai kiadás is.

Hálózatos vagy elektronikus kritikai kiadás esetén nem a már papíron megjelent kötetek beszkenelt, kereshetővé tett változatáról beszélünk. Mivel Csokonai életműve 1975 és 2002 között tizenegy kötetben már feldolgozásra került, így ez a lehetőség könnyen adná magát. Azonban a beszkenelt PDF-ek – a gyors keresést leszámítva – teljes mértékben megőrzik a könyvek hátrányait, tehát azt a fajta linearitást, amit a hálózatos kiadások felszámolnak. Ilyen például a főszövegkényszer, hiszen terjedelmi korlátok miatt a különféle szövegvariánsok közül ki kell választani egyet, amelyet főszövegbe helyez a sajtó alá rendező (általában az ultima manus elve alapján a szerző által utoljára írt vagy jóváhagyott szöveget veszik alapul), s a variánsok eltérései csak ehhez viszonyítva jelennek meg a jegyzetekben. Ez jellemzi a klasszikus textológiai elveket követő papíralapú Csokonai kritikai kiadást is, amelyben a főszöveg a sajtó alá rendező által kialakított ideális szöveg, ám – ahogy arra Debreczeni Attila felhívja

¹ BALASSI Bálint *összes verse: hálózati kritikai kiadás*, s. a. r. HORVÁTH Iván, TÓTH Tünde, VADAI István, Gépeskönyv, 1998. <https://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/bbom/ieloszo.htm> (Letöltés ideje: 2024. június 16. – a dátum a tanulmány valamennyi internetes hivatkozására érvényes.)

² MARÓTHY Szilvia, *Tudományos szövegkiadások a hálózaton: Áttekintés*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2018/5, 624.

³ Erről lásd bővebben: *uo.*, 624–625.

a figyelmet – „[s]okszor azonban csak töredékes az autográf, vagy nincs is, így a főszöveg több szövegforrásból konstruálódik meg, de ez csak a jegyzetekben látszódik, vagyis a mű rendeli magához a szövegforrásokat, s kronológiája is a műveknek van”.⁴

Mindemellett a kutatás során a kötetek sajátos (és kényszerű) strukturáltsága miatt külön könyvben találjuk meg a verseket, drámákat vagy levelezést, noha ezek valójában összefüggő szöveghálózatot alkotnak. A digitális térbe költöztetett szövegkiadások esetén már nincs szükség több kötetre, és immár főszövegre sem. Az összes szövegvariáns egyenrangú szöveggént közölhető, akár egyidejűleg, egymás mellett is megjeleníthető, ahogy Thomas Bein már 2002-ben felvetette: „ezzel a – bizonyos megfontolásokon alapuló – »értelmezés szempontjából releváns« változatok bemutatása mellett hozzáférhetővé tehetjük a szöveghagyomány minden formáját és variánsát (a betűhív átiraton keresztül egészen a faksimile másolatig)”.⁵ Mindebből következik, hogy a hálózatos kiadások megjelenése alapjaiban változtatja meg a művek befogadásának és tudományos kutatásának a lehetőségeit.

Debrecenben 2007 óta működik a Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport, amelynek célja hagyományos és hálózatos kritikai kiadások elkészítése. Az elmúlt másfél évtizedben számos kiváló könyv mellett (például a Kazinczy-életmű kritikai kiadásának több kötete vagy Verseghy Ferenc levelezése) több elektronikus kiadást is készítettek, melyek egyike a Debreczeni Attila szerkesztésében, Tóth Barna közreműködésével és Nyitrai Nóra informatikai fejlesztésében megjelent *Csokonai Vitéz Mihály összes művei: Elektronikus kritikai kiadás*.⁶

A kiadvány a genetikus kritika szövegkiadási szemléletére épül, hiszen egyrészt ennek használatát a Csokonai-életmű „mintegy megköveteli”,⁷ másrészt a genetikus szövegkiadói elv az elektronikus kiadásban teljesebben ki leginkább.⁸ A francia genetikus szövegkiadások mellékjelekre építő módszertanát azonban (már a papíralapú kötetek esetén is) elvetették a debreceni kutatócsoportban, hiszen az még a szakemberek számára is riasztóan hathat.⁹ A kiadvány szövegkorpuszának alapegységét a szövegforrások képezik, melyek fizikai léttel bíró kézzel írt vagy nyomtatott dokumentumok. A szövegforrások megőriznek egy vagy több szövegállapotot, annak függvényében, hogy hány lejegyzési fázisban formálódtak. A különböző, de szövegszerűen összefüggő szövegforrások szövegállapotai egyezőnek vagy különbözőnek

⁴ DEBRECZENI Attila, *Csokonai költői életművének kronológiai rendje*, Budapest – Debrecen, Akadémiai – Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012, 17.

⁵ Igaz, hogy noha Bein a cikk megírásakor (több mint húsz évvel ezelőtt) már nagy lehetőséget látott az elektronikus kiadásokban, azért meglehetősen szkeptikus is volt velük szemben: THOMAS BEIN, *Szövegvariancia, kiadási gyakorlat, értelmezés = Metafilológia: Szöveg – variáns – kommentár*, szerk. DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József, TAMÁS Ábel, Budapest, Ráció, 2011, 315.

⁶ *Csokonai Vitéz Mihály összes művei: Elektronikus kritikai kiadás*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, transzmed. TÓTH Barna. https://deba.unideb.hu/deba/csokonai_muvei/

⁷ DEBRECZENI Attila, *Genetikus elv, medialitás és kommentár*, Helikon, 2021/1, 72.

⁸ DEBRECZENI, *Csokonai költői életművének*, 17.

⁹ DEBRECZENI, *Genetikus elv*, 72.

tekinthetők. A különbözőnek minősített szövegállapotú szövegforrásokat szövegváltozatoknak nevezzük, ezek az alakulástörténet fázisait jelenítik meg. A szövegváltozatok együttese pedig a szövegidentitás, amely a különböző változatokban minden eltérés ellenére megnyilvánuló virtuális egységet jelöli. A szövegidentitás megjeleníti egy szöveg alakulástörténetének egészét.

A szövegforrásokat a kritikai kiadás háromféle módon jeleníti meg. Ez a szöveg-szerkezet is eltér a francia genetikus szövegkiadások gyakorlatától, s közelebb áll a szinoptikus kiadásokhoz, leginkább azonban a szintén a kutatócsoport égisze alatt párhuzamosan készülő Kazinczy-kiadás gyakorlatához.¹⁰ A *kritikai szöveg* az alapjául szolgáló szövegforrás betűhű átirata, amely a szerzői javítások regisztrálása mellett tartalmazza a sajtó alá rendező által szükségesnek ítélt javítások jelzését is kis vörös csillagok révén. Az *olvasószöveg* egy szövegforrás kritikai feldolgozáson alapuló, javított, olvasóbarát állapota, amely a szövegkritikai jegyzeteket már nem tartalmazza, ám el van látva a sajtó alá rendező olvasást könnyítő művelődéstörténeti, életrajzi, nyelvi és tárgyi magyarázó jegyzeteivel. A *genetikus szöveg* a szövegidentitás megtestesülése, amely lehetőséget kínál az azt megtestesítő szövegforrások kritikai szövegeinek összevető olvasására.

A honlap a Textológiai Kutatócsoport kiadványaira jellemző letisztult, átlátható formát kapott. A felület intuitív, használata nem jelenthet gondot alapvető internetes felhasználói ismeretek megléte esetén, de ha mégis szükség lenne további fogódzókra, a bal oldali menüsorról megnyitható *Fogalmak* és a *Használat* aloldalak segítséget nyújthatnak.

A bal oldali menüsor legfontosabb funkciója, hogy felhasználóbarát módon tárja az olvasó elé a lineáris rend helyébe lépő hálózatosságot, a megsokszorozódott olvasási lehetőségeket, az életműbe való eltérő belépési profilokat. Ezáltal a befogadó maga választhatja ki, hogy milyen elrendezésben tekinti meg az életmű szövegeit. Egyrészt adott a lehetőség a teljes szövegtörzs összes szövegforrásához való hozzáféréshez műfajok, kronológia, betűrend vagy forrástípus szerint; másrészt megtekinthetünk válogatott szövegforrásokat, például a Csokonai által összeállított kötetekhez tartozókat; a költő műfordításait fordított szerző vagy akár műfaj felől; vagy épp a levelezését, ahol elérhetőek azok a levelek is, amelyeknek nem ő a szerzője, azaz nem szerepelnek a művei között. A levelek esetén a szokványos levélíró és címzett felőli olvasás mellett lehetőség nyílik a levélváltások listázására is, amelyből Csokonai egy-egy másik személlyel való üzenetváltásának dinamikája rajzolódik ki, továbbá térképes vizualizációra is van mód. A menüsor lehetőségei közül *A kritikai kiadás kötetei* aloldalt választva a korábban, papíron megjelent kiadványok struktúráját követve nyílik lehetőség a szövegek olvasására. További megközelítési lehetőségeket kínálnak a kritikai kiadás mutatói. Ezek segítségével lehetőségünk nyílik személyek, helyek vagy művek felől betekinteni a szövegekbe.

¹⁰ DEBRECZENI, *Csokonai költői életművének*, 16–17.

A szövegforrásokhoz való legszabadabb hozzáférést azonban a különböző keresési opciók teszik lehetővé. Az *Összetett kereséssel* az olvasó saját szempontjai alapján alakíthatja a belépési profilokat, például az 1802-es keltezésű levelek közül az autográf fogalmazványokra is rákereshet. A *Teljes szövegű kereséssel* az adatbázis egészében való keresésre nyílik lehetőség, s ezután listában lesz megtekinthető az összes olyan szöveg, amelyben megjelenik a keresett szó. A listából egyet kiválasztva pedig a felület a szöveg azon pontjára navigálja a felhasználót, ahol a keresett részlet olvasható.

Külön szót érdemelnek még a menüsoron található bizonyos speciális lehetőségek is. A *Hitelesség* menüponttal például a könyvekben hitelesnek tekintett, de az elektronikus kiadásban a bizonyító erejű filológiai adatok hiányában az életműből már kizárt művek érhetők el. Az *Énekelt költészet* egy részben önálló aloldalt nyit meg, ahol dallamforrások meghallgatására nyílik lehetőség. A *Filológiai alapok* pedig Debreczeni Attila 2012-es *Csokonai költői életművének kronológiai rendje* című monográfiájának PDF változatát rejti.

Az általános áttekintést követően egy példán keresztül szeretném szemléltetni az elektronikus kiadás mélyebb struktúráját. Ez esetben a szövegtörzset a műfajok főbb belépési profilon keresztül közelítem meg, mely rögtön hatféle lehetőséget kínál: Csokonai drámáira, feljegyzéseire, költeményeire, leveleire, szépprózáira vagy tanulmányaira léphetek tovább. Bármelyiket választva egy betűrendes listát kap az olvasó, amelyen belül még időrend szerint is szűrhet. Saját példámban a költeményeket választom, s ezen belül *A bátortalan szerelmes* című szövegforrást nyitom meg, amit követően a következő látvány jelenik meg előttem a képernyőn:

XIII.
A BÁTORTALAN SZERELMES.

Szövegforrás	Lilla, 38–40.	Cyűteményes kötet. Csoporthoz, Lilla, 1802-1803/1805	kritikai szöveg → olvasószoveg → szemléltetés → szövegjelentés → leltékészletetörténeti jegyzet @ hivatkozás
Szövegváltozatok	Eurydicéhez MTAK K 672/II. 15ab.	Autográf fogalmazvány, Fogárisz, 1802	

REMÉNY 's kétség között epeztem
Édes kínok között magamat.
Most feltalálom, majd elvesztem
LILLÁT 's belső nyugalmamat.

Ha látom Őtet, felhevülnek
Rabbá esett érzéseim;
Ha eltávozik, hanyatt dőlnek
Tornyozó reménységeim.

Imádandó kegyes képének
Mindennap temjenezhetek
De egy nyájas kis Istennének
Tekintetere reszketek.

A cím és a szöveg között található táblázat a szövegforrás-navigátor, amely tartalmazza a szövegforrásra vonatkozó legfontosabb információkat, illetve a továbblépési lehetőségeket. A fenti példából kitűnik, hogy ennek a szövegforrásnak létezik egy szövegváltozata, az *Eurydicéhez*, melyre továbblépve egy hasonló navigátort láthatunk

– csak annál a szövegforrás az *Eurydicéhez*, a szövegváltozat pedig *A bátortalan szerelmes* lesz. A fenti táblázat lehetőséget kínál a *Lilla* kötetre való továbblépésre is, amelynek egyik költeménye az itt olvasható szöveg. A példa készítésekor ennél a szövegforrásnál az olvasószöveg még nem volt elérhető (míg a levelek esetén már ezek is rendelkezésre állnak), azonban a genetikai szöveg már igen, amely lehetőséget kínál a két szövegforrás egyidejű megtekintéséhez. A szövegidentitásra való kattintás a szövegidentitás-navigátorra való továbblépést teszi lehetővé, mely a virtuális egységhez tartozó különböző változatokat jeleníti meg. Bár jelenleg még nem elérhetőek, a későbbiekben a keletkeztörténeti jegyzetekre is a szövegforrás-navigátorból lehet majd továbblépni. Noha a kiválasztott példán nem szerepel, egyes szövegeknél a kotta, dallamtörténet opciót is tartalmazza a navigátor, mely egy felugró ablakot nyit meg az *Énekelt költészet* adott helyével. Végezetül a navigátor segítségével szabályos hivatkozásra is lehetőség nyílik a kritikai kiadás adott szövegére, ami a tudományos felhasználás szempontjából roppant hasznos funkció. Noha ez pusztán egy egyszerű példa volt a teljesség igénye nélkül, reményeim szerint már ebből is kitűnik, milyen sokrétűen átjárható a Csokonai-életmű az elektronikus kritikai kiadás struktúrájának köszönhetően.

A Debreczeni Attila szerkesztésében megjelenő Csokonai-portál egy igazán innovatív, inspiráló elektronikus kritikai kiadás, amely alapvetően változtatja meg a Csokonai-életmű befogadását. A keletkeztörténeti jegyzetek felkerülésével a kiadvány teljes mértékben felválthatja a papíralapú kiadást. S noha papírkiadványokra mindig szükség lesz, a jövő egyértelműen a hálózatos kritikai kiadásoké, amelyek terén a debreceni Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport az élen jár.

BOLDOG-BERNÁD ISTVÁN
adattáros

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Adattár
boldogbernad.istvan@gmail.com

The Complete Works of Mihály Csokonai Vitéz: Electronic Critical Edition

Abstract: The text reviews the new scholarly digital edition of The Complete Works of Mihály Csokonai Vitéz. It gives a brief overview of the Hungarian scholarly digital editions and discusses the importance of the TEI-XML markup language. It gives a structural overview of the scholarly digital edition based on genetic principles, argues why it fundamentally changes the reception of Csokonai's oeuvre, and then illustrates various possible uses through examples.

Keywords: scholarly digital edition, genetic principles, 18th century, poems, letters

DOI: 10.37415/studia/2025/1-2/161-165.

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)